

Таникли адабиётшунос олим мархум Бегали Косимовнинг куйида илк бор эълон қилинаётган ушбу мақоласи ёш авлод тарбиясида Ватан туйғусини шакллантириш масалаларидан бахс этади.

Ёш авлод тарбиясида тил ва адабиётнинг роли нечоғли эканлиги, ўйлайманки, изоҳга муҳтож эмас. Инсоннинг кўз очиб кўрган уйига, ота-она ва қардошларига меҳру муҳаббати она сути билан қиргани каби, эл-юртига муносабати, биринчи навбатда, она тили ва адабиёти орқали шаклланади. Бугина эмас. Тил ҳар бир миллатнинг миллат бўлмоғида биринчи унсурдир. Адабиёт ўз оти билан “адаб”, яъни одобдир, тарбиядир. Оталаримиз бу масалаларга алоҳида эътибор билан қараганлар ва жамият тараккиётида лозим мавқеъ-мартабани бериб келганлар. Тил ва адабиётнинг мавқеи миллатнинг мавқеи билан ҳамиша тўғри нисбатни ташкил этган. Миллатнинг қудрати ва нуфузи ошса, у ҳам ошган ва, аксинча, тушса, у ҳам тушган. Бирок ҳар қандай ҳолда ҳам Ватан ва Миллат номи муқаддас келган. Ислом маданиятининг, мусулмон ахлоқининг тамал тошларидан бўлган ҳадиси шарифлардан бири “Ватанни севмак иймондандир” (“хуббул ватани мин ал иймон”), деган ҳадис эди.

Адабиётимиз босиб ўтган йўлга бир кўз ташлайлик. Милоднинг 732 йилида Йўллуғ Тигин “Кул Тигин” битигида битади: “Турк, ўғуз беклари, эй халқ, эшит! Тепадан осмон босмаган бўлса, пастда ер ёрилмаган бўлса, эй турк халқи, давлатингни, ҳукуматингни ким бузди?!”

Навоийни эслайлик:

Аёнким, ватан узра то жони бор,
Киши харб этар токи имкони бор, —

Яъни инсон тирик экан, ватани учун қурашади, деб ёзган эди буюқ шоиримиз. Замоннинг зарбалари билан она юртини тарқ этишга мажбур бўлган Захириддин Бобурнинг бутун умри Ватан ҳасрати билан ўтди.

Сендин бу қадар қолди йирок, ўлмади Бобур,
Маъзур тут, эй ёрки, таксир қилибдур, —

деб ёзган эди у олис Хиндистондан. Яъни: Сендан шу қадар узокда қолиб ҳам Бобур ўлмади. Сен уни ўлмагани, “таксир қилгани” — ҳато қилгани учун кечир, “маъзур тут”. Холбуки, Бобур ўшанда қамдан-қам қишига насиб этадиган шавкатли салтанат эгаси эди. “Ватан, ватан дея жоним танимдан ўлса равон, Манга на гам қолур...”, — дейди XX аср бошидаги ўзбек маърифатпарвар адабиёти вакили Абдулла Авлоний. Унинг замондоши шоир Таваллода эса: “Бу ватандандур бадан”, деган ташбихни учратамиз:

“Ватан, менинг бор қисматим шу бир сўзда хал” —

дейди бугунги шоиримиз Абдулла Орипов ва “Мен нечун севаман Ўзбекистонни?” деган савол қўяди.

Дарҳақиқат, нега Ватанни севадилар? Нега уни иймон қадар юксак тутадилар? Нега барча гуноҳларни кечириш мумкин-у, ватанга хиёнатни кечириб бўлмайди? Чунки у она

сингари танходир, ягонадир. Чунки у биз кўз очиб кўрган дунёмиздир. Биз вояга етган маъводир. Тог-тошидан ер-сувигача, сабза-гиёхидан дов-дарахтигача умримизга жон қадар пайванд. Чунки у бизнинг ёшлигимиз, биз орттирган дўстлар, илк мухаббатимиз, қувончларимиз, ташвишларимиз, бахтли-бахтсиз онларимиздир. Бу тупрокда бизни дунёга келтирган, ақлу маърифатимизни бугунги даражага олиб чиққан, шаъну шуқухимизни дунёга намоиш этган ота-боболаримизнинг хоки поклари ётибди. Шунинг учун ҳам уни саждагоҳ атайдилар.

Ватанни севмок ундан шунчаки қувонмок, гурурланмок эмас. Уни дил-дилдан англамок, у билан нафас олмок, у билан яшамокдир. Уни яшнатмок, обод этмок, у учун курашмокдир. Афсуски, XIX асрнинг 60-йилларида ватан билан бирга ватан мухаббати ҳам биздан тортиб олинган эди. Сўнг XX асрнинг етмиш йили давомида бу туйғу пояма-поя синдириб келинди. Миллат, ватан тушунчалари социалистик мафкурага мослаб чиқилди. “Биз — совет халкимиз”, “СССР — бизнинг ватанимиз” деган сохта тушунчалар онларга синдирилди. Юрий Долгорукийдан Зоя Космодемьянскаягача меҳр билан ўргандик. Лекин Амир Темурни танимадик. 1917 йил воқеаларини “Юрт қайғуси” сифатида кутиб олиб, халқ дардини дилдан хис этган ва истиклол йўлида жонларини фидо қилган оталаримиз “халқ душмани” сифатида йўқ қилиндилар. Нихоят, социализм йиқилиб, у билан боғлиқ тушунчалар тумандай таркала бошлагач, ҳамма нарса яна аслига қайтди. Бизнинг Ватанимиз кўп минг асрлик тарихга эга бўлган, жаҳон цивилизациясининг чоррахасида келган, ўнлаб илм-фан дохийлари билан башарият тафаккурини ёритган, жаҳонгир саркардалари билан олам харитасига неча бор туб ўзгартишлар киритган табаррук Ўзбекистон эканлигини бугун дадил айтмоқдамиз.

Хўш, нечун севаман Ўзбекистонни,
Сабабини айтгил, десалар менга,
Шоирона гўзал сўзлардан олдин
Мен таъзим қиламан она халкимга, —
деб ёзади Абдулла Орипов.

Дарҳақиқат, миллат (халқ) тушунчаси ҳамиша ватан билан ёнма-ён дир, мисоли жисму жон дир, бирини бирисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Миллатимизнинг эса, ўлмай-йитмай, йўқолмай-ютилмай асрлар оша барҳаёт келишини таъмин этган, бугун хар биримизнинг томиримизда қайноқ қон бўлиб оқиб турган бетимсол анъаналари бор. 1924 йилда мустамлака Туркистони беш бўлакка бўлиниб, бири-бирига қайраб қўйилганида, ўлка ва унинг халқини яхши билган олимлардан бири шундай ёзган эди:

“...Баъзи одамлар тобе туркларнинг, хусусан туркистонликларнинг миллий харакати хали жуда ибтидоий босқичдалигини, инглиз, немис ва рус миллатларининг бутун янги давр тарихини ағдар-тўнтар қилган қудратли миллий шуурлари, миллий маданиятларининг улугворлиги қаршисида ўрта осиеликларнинг доводи раб қилишларини, бир қун ўз тақдирларини ўзгартириш имқони тугилганида ҳам ундан фойдалана олмаяжакларини сўйлайдилар. Лекин бу миллатнинг шундай қавмий хусусиятлари бордирки, уларни уйғотиб, ишга солишга муваффақ бўлинса, йўқотган нарсаларини жуда қиска муддатда тиклай олади.

Мингларча йиллик тарихимизда қизил ип бўлиб ўтган миллий хусусиятларимиздан бири жонлилик ва битмас фаоллик дир...

Халқимизнинг бутун тарихий тақомили давомида қўзга ташланган энг аён

хусусиятларидан бири тарихнинг биз билган даврдан буён аскар бўлиб келганлиги, интизомсеварлиги, ҳаётнинг энг огир мушкулотиغا ҳам тайёр туриши, машаккатларга узок муддат сабрли бўла олишидир...

Бу миллатнинг буюк жанрлар пайтида бирдан тугёнга келиши унинг истиклолга мухаббати ва дунё воқеаларига чин кўнгилдан берилиши ҳамда кизикиши билан изоҳланади. Бундай миллий хусусиятларини халкимиз жуда катта эътибор билан ёшларга сингдириб келади”.

Тарихимизнинг миллий уйғониш даври деб аталган XX аср бошида ватан ва миллатни англаш, мустақиллик учун курашиш энг муҳим масалалардан бўлган эди. Хусусан, “тараккийчилар” номи билан тарихга кирган фидойи оталаримиз бу борада катта шижоат кўрсатдилар. Замон айланиб, асримиз сўнгида мустақилликнинг долзарб масалалари Юртбошимиз томонидан кун тартибига кўйилди. Миллатнинг ўз-ўзини англашига эришиш, янги давлат, янги жамият куришда Шарк билан Гарбдаги энг яхши анъаналарни бирлаштиришга ҳаракат килингани бугун нечоғли самара бераётганига ҳаммамиз гувоҳ бўлиб турибмиз.

Бу XX аср бошида маърифатпарварлик гоёларини илгари сурган адибларимизнинг энг эзгу орзуларидан бири эди. Ўнинчи йилларда тузилган ва даврнинг машхур адиблари, зиёлиларини атрофига бирлаштирган Мунавваркори жамиятининг номи “Турон” эди. 1918 йилда машхур Фитрат Тошкентдаги кўзга кўринган истеъдод эгаларини тўплаб, ўз жамиятига “Чигатой гурунги” деган ном берди ва бу билан адабиётимизнинг олтин асри санаб келинган XV аср — Навоий асрига ўз ихлос ва мухаббатини ифода этди. Бехбудий 1914 йилда ёзади: “Кабиласининг исмини ва етти отасининг отини билмайтурсонларни “кул” — “маркук” дерлар”. Бу сўз Ч.Айтматов каламида “манкурт” номи билан қайта кашф этилгани ҳаммамизга маълум.

Бинмо сахари азми тавофи ватани ман,
Ох-ох чи ватан киблагохи, жони таниман.

(Сен менинг ватанимга эрта тонгда назар сол. Хай-хай, кандай ватан бу! У менинг киблагохим, жони танимдир). Бу Фитратнинг “Сайха”сидан.

Мовароуннахрдир тарихда бизларга ватан,
Арзигаъ бизлар санга хизматта бўлсак жону тан.

Бу тошкентлик Таваллонинг эътирофи.

“Хар бир кишининг тугилиб ўсган шахру мамлакатини шул кишининг ватани дейилур”, — деб бошланар эди Абдулла Авлониининг 1913 йилда чоп этган “Туркий гулистон” китобидаги “Ватанни суймак” фасли.

Кўриняптики, ватан мавзуси маърифатпарварлик адабиётида етакчи мавзу бўлган. Сўнг адабиётимизда ўзликни англаш, шу жумладан тарих ва ватанга миллат манфаатидан келиб чикиб ёндошиш 60-йилларда бир қадар кўзга ташландики, бунинг сабаблари вақтинчалик юз берган машхур “тарихий иликлик” билан изоҳланади. А.Ориповнинг “Ўзбекистон — Ватаним маним”, Э.Воҳидовнинг “Ўзбегим” каби адабиётимизда янги бир босқич яратган шеърлари шу даврда майдонга келди. Нихоят, бу мавзуга адабиётимиз саксонинчи йиллар ўртасидан бошлаб чинакамига қайтди ва у мустақилликдан сўнг давлатимиз сиёсати даражасига кўтарилди.

Бугун биз жахон тараккиётидаги ўз ўрнимизни, ўз йўлимизни топган мамлакатмиз. Бу йўл табиийки, инсониятнинг ақлу тажрибасига зид эмас, балки ўшандан келиб чиқиб танланган йўлдир, лекин Ўзбекистон йўлдир. Машхур Исмоилбек Гаспрали 1885 йилда Европа йўргаклаб олган капитализмни ҳам, социализмни ҳам атрофлича тахлил қилиб, ҳар иккисини баравар рад этган ва учинчи бир йўлни тавсия қилган эди: “Оврупо кекса бир чолдир, тажрибаси кўпдир, — деб ёзади у. — Улуг ёшига хурматимиз бор. Тажрибасини ўрганамиз, лекин хатоларини такрорламаймиз. Мактабларини, университетларини бизлар ҳам кураимиз. Аммо ақлларимизни канча ёритсак, юракларимизни шунча “ҳакконият” билан тўлдирмоққа ҳаракат қиламиз. Оврупода нимани кўрсак, ёш боладек кўтариб югурмаймиз. Эсли-хушли инсонлардек: “Бу нимадир?” “Оқибати нима бўлади?” “Виждон ва ҳаккониятга уйғунми?” дея ақл тарозусига тортиб оламиз. Оврупо маданияти мулоҳазасиз қабул қилавериш мумкин бўлган бир нарса бўлса эди, бу маданиятга Оврупонинг ўз вориси душман бўлмас эди. Яна бир бор такрорлайман: янги фанларини, кашфиётларини ва ижодларини, фойдали хизматларини инкор этмайман. Лекин ислом оламининг ислохот ва тараккиётга эҳтиёжи бўлган бир пайтда ҳеч бир мулоҳаза қилиб кўрмасдан Оврупога таклид этишни ақлдан ҳисобламайман”.

Президентимиз Ислам Каримов ЮНЕСКО Ижроия кенгашининг 149-сессиясида сўзлаган нутқида “Илдизлари асрлар қаърига туташган, 3000 йилдан кўхнарок” Ўзбекистон тарихига берилаётган эътиборни, ўзбек халқининг жахон цивилизациясига кўшган улкан ҳиссасининг эътироф этилишини мамнуният ва миннатдорлик билан қайд этдилар. Аждодлар меросини авлодларга етказмоқ канча шарафли бўлса, шунча масъулиятли ҳамдир.

Шу жумладан Ватан муҳаббатини ҳам.

Хўш, уни ёш авлодга етказмоқ йўллари қандай? Аввало, гуманитар-филологик факултетлар ва ўқув юртларининг тил-адабиёт дастурларини тузишда буни ҳисобга олмоқ керак бўлади. Нофилологик факултетларда, ўқув юртларида, эҳтимол, факультатив дарслар, тўғараклар, учрашув-мулоқотлар, китобхонлар конференцияси, Ватан ва Миллатни танитишни кўзда тутувчи мусобақа, концерт кечалари уюштириш каби турли-туман тадбирлар орқали амалга ошириш яхши натижа берар. Менимча, бу ерда ягона андоза бўлмайди. Ҳамма нарсани жойлардаги мутахассис ва ташкилотчиларнинг диди, маърифати, салоҳияти ҳал қилади. Мухими, мавзунинг кадри-эътиборини, муқаддаслигини сақлай олишдир.

Бегали Косимов